

In december 2019, tweeënhalf jaar geleden alweer, bij de laatste voorgaande live editie van de literaire vertaaldagen, opende ik het symposium met een stukje klassiek Grieks, de eerste versregels uit Homerus' *Odysee*, om vervolgens aan de hand van verschillende vertalingen daarvan te laten zien hoe vertalers omgingen met de muzikaliteit van dit epos. Velen van jullie herkenden deze wereldberoemde verzen meteen en sommigen konden ze zelfs mee scanderen. Laat ik hier een beginnende traditie van maken en ook deze keer openen met een andere beroemde Griek. Omdat zijn tekst in het oud-Grieks niet zo doorzingt tot in onze tijd als die van Homerus citeer ik nu de vertaling van Gerard Koolschijn, uitgegeven door Athenaeum – Polak & Van Genneep:

‘In elk geval dacht ik bij mezelf, toen ik wegging: die man heeft inderdaad minder inzicht dan ik. Want het schijnt dat wij geen van beiden over behoorlijke kennis beschikken, maar hij denkt iets te weten wat hij niet weet, en ik weet niets en denk dat ook niet. Het lijkt dus wel of ik in elk geval iets meer inzicht heb dan die man, alleen doordat ik niet denk iets te weten wat ik niet weet.’

Deze woorden schreef Plato in zijn *Apologie van Socrates*, Plato's weergave van de rede die Socrates uitsprak ter verdediging tegen de aanklachten in zijn strafrechtelijk proces in 399 voor Christus, waarin hij beschuldigd werd van het bederven van jongeren door ze te leren alles te bevragen en onderzoeken, en van het niet geloven in de goden waarin de stad Athene geloofde.

Ik geef jullie wat meer context. De eerder geciteerde zinnen zijn onderdeel van een stuk uit de *Apologie* waarin Socrates aan de rechtbank probeert uit te leggen hoe hij tot het inzicht is gekomen dat hij meer inzicht heeft dan anderen. Het zat zo: zijn vriend Chaerefon had eens het orakel van Delphi geraadpleegd over de vraag of er iemand was die meer inzicht had dan Socrates, waarop de priesteres - ingegeven door de god Apollo - antwoordde dat niemand meer inzicht had.

Uit de vertaling van Gerard Koolschijn:

‘Lange tijd verkeerde ik in onzekerheid over wat hij eigenlijk bedoelde, maar toen zette ik me met veel tegenzin aan een soort onderzoek daarvan, op de volgende manier. Ik ging naar iemand toe die de reputatie had een verstandig mens te zijn. Zo ergens, dan zou ik daar de uitspraak van de god kunnen weerleggen, dacht ik, en het orakel kunnen aantonen: die man daar heeft meer inzicht dan ik, terwijl ú dat van mij zei. Ik onderwierp die man dus aan een onderzoek - zijn naam hoef ik niet te noemen, maar het was een politicus bij wie ik zo'n ervaring had, Atheners - en terwijl ik met hem sprak, kreeg ik de indruk dat die man wel door allerlei mensen verstandig werd

gevonden en vooral door zichzelf, maar dat hij het niet was. En vervolgens probeerde ik hem duidelijk te maken dat hij wel dacht verstandig te zijn, maar het niet was. Daardoor kreeg hij dus een hekel aan mij, net als veel van de mensen die erbij waren.’

En nu volgen dan de zinnen die ik eerder citeerde, waarin Socrates de beroemde woorden ‘ik weet dat ik niets weet’ spreekt.

Socrates vertelt vervolgens hoe hij na zijn gesprek met deze politicus zijn onderzoek en vraaggesprekken voortzette, met iedereen die de reputatie had iets te weten, met politici, schrijvers en handwerklieden. Allemaal stellen ze hem teleur, en bevestigen ze voor hem alleen maar dat hij iets heeft begrepen wat zij niet begrijpen.

Literair vertalers kwam Socrates in de vijfde eeuw voor Christus niet op elke Atheense straathoek tegen, maar ik stel me voor hoe zij er in een Socratisch gesprek vanaf zouden komen. In alle eerlijkheid zou ik er het volste vertrouwen in hebben dat velen van jullie het er tegenover Socrates goed vanaf zouden brengen. Literair vertalers zijn voor mij bij uitstek mensen die hun eigen denken niet als vanzelfsprekend beschouwen, die in dialoog met zichzelf en met anderen onderzoeken wat ze denken en waarop ze dat denken baseren, die niet schromen te twijfelen aan hun bestaande ideeën en om toe te geven iets níet zeker te weten, die dingen waarover ze onzeker zijn open onderzoeken en meerdere perspectieven willen verkennen. Ze lezen en luisteren nieuwsgierig en aandachtig, verzamelen informatie, bevragen anderen en laten zichzelf kritisch bevragen, oordelen niet meteen en heroverwegen hun standpunten. Vertalers zouden het in een gesprek met Socrates al snel met hem eens zijn, wat voor Socrates en Plato’s boeken dan wel weer saaie dialogen zou hebben opgeleverd.

En precies deze denkhouding is waarover we vandaag met elkaar gaan praten. Literair vertalers moeten deze Socratische houding wel hebben, omdat zij zich met elk nieuw boek dat ze vertalen geconfronteerd zien met tekorten in hun kennis, en bereid moeten zijn om onderzoek te doen naar wat ze niet weten. Vertalers zullen vandaag met ons delen hoe ze op lacunes in hun inzichten stuiten, en op welke manieren ze de benodigde inzichten alsnog verkregen.

Maar nu ik bij ons eigenlijke symposium kom wil ik toch nog even terug naar Plato, die naast zijn *Apologie van Socrates* nog een ander beroemd werk schreef met als titel ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ, omdat ik bij ons moderne symposium in de betekenis van een congres met lezingen over een wetenschappelijk of intellectueel onderwerp toch altijd weer even inwendig moet lachen om de etymologie van dit woord, dat oorspronkelijk een veel minder gewichtige connotatie had. ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ betekent letterlijk ‘het samen drinken’, en de bekendste beschrijving ervan gaf Plato in zijn gelijknamige boek over

de bijeenkomst die tragedieschrijver Agathon in 416 voor Christus voor zijn vrienden uit de maatschappelijke en culturele elite van Athene organiseerde.

Normaal gesproken verliepen die avonden niet altijd zo keurig als in Plato's ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ. Het waren herenavonden, waarbij de mannen na een bezoek aan het badhuis liggend op bedden aten en wijn dronken, onder begeleiding van ingehuurde musici en dansers, die soms ook andere diensten verleenden. Ze zongen drankliederen, speelden drankspelletjes, en dit samenzijn kon soms vreselijk uit de hand lopen en de openbare orde verstoren, waarbij de mannen met meubilair gooiden, voorbijgangers lastigvielen en andermans huizen bestormden.

De crème de la crème van Athene die in Plato's ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ bijeenkomt, onder wie Socrates, komediedichter Aristophanes en politicus Alcibiades, werd door Agathon bij hem thuis uitgenodigd om te vieren dat hij de dag ervoor de eerste prijs had gewonnen bij de Dionysia, het nationale tragediefestival. Omdat zij nog een kater hadden van de vorige dag, rees bij de vrienden het idee om matig te drinken en de avond te vullen met serieuze gesprekken over de Liefde in al haar verschillende vormen. Alle aanwezigen hielden om de beurt vanuit verschillende invalshoeken een redevoering over de aard van de Liefde, en hiermee is Plato's ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ de eerste geschreven bron die wij nu nog kunnen lezen over een eerste vorm van het symposium zoals wij dat kennen, waarbij sprekers vanuit verschillende invalshoeken hun inzichten over een bepaald thema delen.

Vandaag vieren wij ook twee winnaars, van de Nederlands Letterenfonds Vertaalprijzen in en uit het Nederlands, Josephine Rijnaarts en Veronika ter Harmsel Havliková, maar liggen sprekers en toehoorders helaas niet wijn drinkend op bedden. Bij ons komen drank en bitterballen pas bij de borrel. Overigens kwamen we tijdens de vorige live editie van het symposium in 2019 wel enigszins in de buurt van het klassieke ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ toen we in collectief gezang uitbarstten en de Engelse vertaling door David Colmer van 'Op een mooie Pinksterdag' zongen.

Wel zal vandaag net zoals bij het klassieke ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ een aantal vertalers vanuit verschillende invalshoeken hun inzichten delen over hetzelfde onderwerp, in ons geval de mogelijkheden en beperkingen in het vergroten van begrip dat zij in eerste instantie ontbeerden en dankzij hun vertaalwerk verkregen.

Een paar sprekers zijn op andere manieren werkzaam in het letterenveld, en zullen vanuit hun werkveld hun inzichten met ons delen over blinde vlekken waarmee auteurs, redacteuren, vertalers en alle letterenmensen zichzelf misschien wel meer zouden mogen confronteren.

Uit alle inzichten die vandaag vanuit verschillende invalshoeken met ons gedeeld

zullen worden komt voor mij een beeld naar voren van de literair vertaler als een moderne *uomo universale*, een universele mens, het humanistische renaissance-ideaal van de mens die ‘van alle markten thuis is’, die kennis en vaardigheden tot op hoog niveau en zo volledig mogelijk ontplooit. Vandaar ook de afbeelding van de beroemde Vitruviusman van Leonardo da Vinci in het programmaboekje, die als architect, ingenieur, filosoof, natuurkundige, scheikundige, bioloog, geoloog, anatomist, astroloog, beeldhouwer, schrijver, tekenaar, schilder en componist wordt gezien als het ultieme schoolvoorbeeld van de *uomo universale*.

Maar terwijl de mogelijkheden voor de *uomo universale* om zich te ontwikkelen werden beschouwd als grenzeloos - mensen kunnen alles als ze maar willen - zal vandaag een genuanceerder beeld ontstaan van de grenzen van onze mogelijkheden om elk inzicht dat nodig is voor het maken van een goede vertaling te verkrijgen. Onze insteek is iets bescheidener, onderzoekender, misschien wel Socratischer van aard dan het renaissance-ideaal: wij erkennen dat we bijzonder veel kunnen leren, maar niet alles.

Dit gesprek over de vele verschillende terreinen waarin vertalers zich gedurende hun vertaalcarrière verdiepen voerden wij begin dit jaar met het organisatiecomité van de vertaaldagen, en dit gesprek inspireerde ons tot het thema van vandaag, ‘Vertalen is een leven lang leren’. De volgende mensen die meedachten, -praatten en -organiseerden wil ik graag heel hartelijk danken voor hun betrokkenheid:

Mijn directe collega’s van het Nederlands Letterenfonds Machteld de Vries en Fleur van Koppen, Joris Smeets van Literatuur Vlaanderen, Anne Sluijs van het Expertisecentrum Literair Vertalen, Manon Smits namens Stichting Lira Fonds, Nico Groen, Paul van der Lecq en Tjadine Stheeman namens de Auteursbond, Fedde van Santen namens de Vertalersvakschool, Nathalie Tabury namens de Vlaamse Auteursvereniging, Janne Van Beek namens de Vereniging van Nieuwe Vertalers en Ebissé Rouw namens Dipsaus.

Daarnaast gaat mijn grote dank uit naar onze subsidienten, naast het Nederlands Letterenfonds zelf zijn dat Literatuur Vlaanderen, het Expertisecentrum Literair Vertalen, Stichting Lira Fonds en de Auteursbond.

Dan is nu het moment aangebroken om de eerste spreker uit te nodigen op het podium, Nico Groen, lid van het organisatiecomité die in ons gesprek over het thema het belang benadrukte van de zogenaamde ‘unknown unknowns’, en daarbij verwees naar de woorden van de Amerikaanse minister van Defensie Donald Rumsfeld die deze natuurlijk wel uitsprak in het kader van iets heel anders dan vertalen:

‘There are known knowns: there are things we know we know. We also know there are known unknowns: that is to say we know there are some things we do not know. But there are also unknown unknowns: the ones we don’t know we don’t know.’

De laatste categorie van dingen die we niet weten, maar waarvan we niet weten dat we ze niet weten, is zoals voor iedereen ook voor vertalers de meest intrigerende en tegelijk de moeilijkste, omdat je niet op zoek gaat naar kennis als je er niet bewust van bent dat je deze ontbeert. Deze *unknown unknowns* of ‘blinde vlekken’ zullen we op verschillende manieren in verschillende lezingen terug horen komen.

Voor Nico Groen, vertaler uit het Engels en gespecialiseerd in het vertalen van literaire non-fictie over de natuur, kwam het probleem van de *unknown unknowns* meermalen op zijn pad, en hij zal ons daarvan nu graag deelgenoot maken.